

1

— Вы гэта па баках, каторыя, а я следам, следам...—камандаваў ураднік, расстаўляючы людзей на балоце.

— Да цішэй, не ўзнімайце гомана задужа, а то ўцячэ каторы... А ты, дзед Цупрон, вот праста так на стог і кіруйся, да пілнуй...

— А чаго гэта мне пілнаваць, скажам?—запытаў паціху Цупрон суседа. Урадніка не пытаў—дужа гэта там цікава справу з ім мець, з начальствам.

— А дызэртыраў ловім.

— А хто яны такія будуть, суседзе?

— Вот хтокала... З салдатаў паўцякалі, уцекачы значыцца, ну й туляцца па стажкох на балоце...

— Ну й няхай яны, суседзе, і туляцца, валікі-то нам клопат, дужа яны замінаюць нам, скажам?

— Много ты разумееш, дзед!

Людзі пасуваліся ўсё бліжэй да Хвядосавых стажкоў. І калі падышлі зусім блізка, ніхто не меў асаблівай ахвоты выпінацца наперад, першым ісці да стогаў. Усе націскалі на Цупрона, каб ён першим стог агледзеў,—упілнаваў-бы першым. Але як зашыўся дзед адзаду, дык ніякім крукам не выцягнуў-бы яго наперад.

— Што мне жысця мал абрыйдзела, ці што? Каб я жыватом сваім паклаў тут... за вошта? Здаецца мне, што не пайду я, відаць, не пайду... Ні завошта не пайду...

— Эх, ваяка з цябе, дзед Цупрон. А 'шчэ салдатам быў...

— Вы гэта, пане-ураднік, дармо... Можа я ў салдатах і не быў, гэта і суседзі ведаюць... Можа я ў ратніках толькі быў і то колькі тых тыдняў... А тут без аружыі не падыходзь... Ён

цябе пырне, каторы, а то і ўстрэліць можа... жалься тады, каму хочаш... Добрае дзела... Не спрыцен я на гэта, ды й чэрава ў мяне цяжкое, не дазвалле... Я ўжо позіркам хаця... Будзе калі каторы злодзі бегчы, я і ўчарэпаю яго, дам рады... А то пніся наперад... Гэта вы ўжо, пане-ўраднік, як пры аружыі. Вам і бог вялеў...

Німа калі было спрачаца з Цупронам, і ўраднік, падцягнуўшы папружку, пасунуў наперад. За ім, згрудзіўшыся ў купку, панятая. Паволі набліжаліся да стога, нагіналіся да зямлі, ўцяўшы голавы ў плечы, каб, крый божа, ад кулі тае бараніцца.

Дзед Цупрон шоў назіркам пазадзе і, пазіраючи наперад, прыслушайся, як нешта захалодала ўнутры, аж пад самымі печанямі ды сэрца начало тахціць, нібы вот з палка пякучага злез у лазні гарачай.

— Ну і жысця... Праз чужкія клопаты на старасці год у вайну ўцягаюць, у самую, можна сказаць, бойку...

І калі ўраднік, набраўшыся смеласці і адвагі і крыкнуўшы дзіка: а ну здавайся каторы... кінуўся з карабінам да стога, дзед як дуж драпануў за бліжэйшую алешыну, зачапіўся лапцем за купіні і ўсім чэравам сваім так і ўліп у лёд, выцяўшыся да таго, што аж духі заняло. Ляжаў там, прыслушайся, а ці хутка то бой будзе. Калі-ж сцішыўся гоман ля стога, прыўзняў нясмела галаву, зірнуў туды, за алешыну. Ля стога спакойна стаялі людзі, гаманілі аб нечым. Тады ўзняўся крэкчуны, да іх падлыпаў.

— А я, браце, суседзе, забарацю папраўляў,—разбрасалася, ліха на яе...—да Банадыся гэтак.

— Мне твая забарацня ні к чаму... Не аб ёй мне клопат.

Ураднік нытрыў ля стога, пароў карабінкай з бакоў, пад-ніз, увесь той стог раstryбушыў... Але і звания чалавечага не было, ніякага таго чалавечага следа...

— Ты можа, хлопец, збрахаў часам? Ты можа анучыну якую за чалавека прыняў? Мо' прысніліся табе чабаты тыя салдацкія, з падкоўкамі каторыя? Мо' з перапуду табе, хлопец мой, у вочы ўкінулася?—насядаў на Банадыся ўраднік.

— Ды што вы, пане-ўраднік. Шчэ толькі гэта я прыкмеціў... Ды што прыкмеціў, калі чалавек, можна сказаць, кашлянуў на поўны свой голас і чабаты тыя варухнуліся... А вы кажаце... Я тады гэта да коняй...

Тут зірнуў Банадысь і зблеў нават.

— А коні дзе-ж?
— Якія коні, чалавеча?
— Ды нашыя коні... Я-ж на парцы коняй прыяджаў па сена, коняй тут і пакінуў. Бач-жа: ні саней, ні коняй...
— Гм... Гэта ўжо другая стацця... Кепская, браце, стацця, калі кажаш пра коні. Коні, канешне, і гроши каштуюць, а вашы коні, я ведаю, што ні кажы, не коні, стаеннікі,—суцяшаў Банадыся ўраднік.—Гэта, браце, калі бацька, крыў божа, запытае ў цябе пра іх, дык мала не будзе... А што запытае, як пісьдаць...

— Няйначай, як запытае... Відаць, запытае... Уга, 'шчэ як запытае,—аж узрадаваўся тут дзед Цупрон і рукамі замахаў.—Здаецца мне, пытаць будзе... А чалавек ён—Хвядос—можна сказаць, грымлівы... Грымлівы, ён чалавек, людцы мае...

— Маўчаў-бы ты хация, чорт пузаты... тожа лезе...—агрызнуўся Банадыся на старога.

— Чаго ты, чалавеча? Ты яго суцяшай, а ён на чалавека ўз'еўся... Мне што, мне пра коні твае клопат малы. Табе-ж дурному параду даюць... А пузя ты майго не чапай, яно табе свету не засціць...

Хадзілі ля стагоў, абышлі балота ўсё, на дарогу вышлі,—а коняй тых—ні следу, ні паху. Толькі й знайшлі, што пацяруху сеннью па вазавой дарозе зімняй.

— Эге... Гэта-ж на Здырдзічы твае коні падаліся, няйначай. А калі туды,—памінай іх як звалі. Там яны заліліся... Калі толькі у Здырдзічы—ні дна ім ні пакрышкі, купляй новых, адным словам... Ізноў-жа не мой і ўчастак там... Дык хадземце хіба да моў.

Вечарэла ўжо як у мястечка ўваходзілі. Дзед Цупрон паважна ступаў—у гэткай-же справе небяспечнай удзел, можна сказаць, браў. Гэта не кожны, канешне, зможа. Але-ж і радаваўся: ўсё-такі мілаваў гаспод-бог у бойцы той на балоце. Рассказаць вот бабам, дужа яны табе веры дадуць.

2

У Астроэла-Нохіма заўсёды клуб. Асабліва-ж, калі дачка прыяджала, Гінта, што ў горадзе разам з дачкой рэба Нісану вучыцца, з Бэцяй. Вархалу тады ў хаце, гармідару—не абярыся, аж вату закладае ў вуши паважаны фэльчар Астроэл-Нохім, каб

вушы свае не натрудзіць залішне, дужа ты іх пасля да трубкі прыкладзеш. Але-ж ён не сярдуе—дзяўчата. Што ты з іх возвышеш, на тое-ж і гады тыя, каб пагарэзаць, паскаакаць, у спевы ўкінуцца маладыя. І сядзіць рэб Нохім у куточку ля печы, зашыўши носа ў газецину, пазірае праз яе на хату. Тут-же цэлае мястечка: дзяўчата і хлапцы, каторыя і старэйшыя пазашыліся ля сцяны, з моладзі цікуюць. Вун ля самых дзвірэй прытуліўся Чырвонец, міргае пачырванелымі вачмі, часам пускаеца ў бесклапотны рогат. Будзе сядзець тут, пакуль не ўсунеца ў хату важкая постаць жонкі, заскрыпяць тады калі дзвірэй маснічаны—і, грозна агледзеўши хату, запытае яна:

— А ці не бачылі вы тут байбуса майго Лейбу?

Пажартуе дзяўчаци каторая:

— Не відаць было... Ці яму хіба ў нас інтарэс які, чалавеку старому...

Прыплюшчыць вочы Чырвонцева палавіна, галаву крышачку ўгару, ды такімі вачмі надарыць каторую, у той і язык, і спрыт той адымеца. Тут і свайго ўгледзіць, праста перад носам сядзіць, ушыўши ся за чужия спіны, ля сценкі.

— А ну...—і ні слова таго болей, ні гуку. Толькі галавой матане. І без слоў разумес Чырвонец рух той, загад:—Ідзі, раза, хая дзіця закалыхай, а я рыбу пачышчу...

Не сказаць, каб дужа да спадобы была Чырвонцу яго палавіна, але дзе ты дзенешся ад яе. Ізноў-жа, каб не яна, дужа яму, Чырвонцу, гэткую хэйру дзяцей выгадаваць. Штогод, то дзіцё, а мінулым летам дык і зусім чалавеку пацэнціла: аж цэлую двойню бог даў. Аж зароў быў Чырвонец: божа любы, божа, чаму ды такі прывілеі мне, такія, можна сказаць, міласці залішнія. Але нічога—гадуюцца сабе чырвонцевым клопатам ды рукамі тымі дбайнімі, гаспадарскімі, яго паважанай палавіны. Так ужо канцы з канцамі стачвае, што аж дзівецца часам сам Чырвонец—скуль яно ўсё бярэцца ў яе, з нічога можа часам цэлы полудзень згораць. І сама ад тых клопатаў як дзяжа расце, ідзе, грудзі калышуцца, як вазы тыя з сенам.

Спрабавалі кпіць каторыя з Чырвонца:

— Як ты, браце, такую сілу адужаў узяць за сябе?.. Гэта-ж яна адным пальцам цябе па носе як шчоўкне,—толькі табе й кеўкнуць, браце... адразу й садухі выйдуць...

— Не шчоўкне, чалавечка... А што ўшыркі яна йдзе, дык гэта дактары казалі—ад сухога харча... такая камплекцыя... Каб вот на воды...

— Хіба-ж то ад сухога... дзіва то—на воды... Нешта вот ты толькі на трэску згіндзіўся ад таго харча сухога... Камплекцыя ў цабе дужа лёгкая.

— Гэта як чый арганізм.

— Калі арганізм, дык так... Арганізм ён, браце, сваю натуру знае, тут, браце, нічога не скажаш.

Так і адмахваўся арганізмам ад назол тых усякіх Чырвонец. Хадзіў па муку, па запалкі, па голкі, цягнуўся за імі ў горад, ладзіў гандаль свой невялікі ды калыхаў дзяцей. Засне калі каторае, падаваўся на людзі, бліжэй да смеха людскога, да чала-вечага слова. Вальней там дыхаеща, на людзях.

... А ў Астроэла сваім парадкам. Бэці-смолка, так празвалі яе за смуглывы твар, ды Гінта-агоінь—рудыя ў яе косы, агнявыя, так і палымеюць жар-жарам, хоць вочы тыя закрываі рукамі—галузуюць дзяўчата, гульні водзяць. Кляць над рабінавым сынам Са-муілам-яшыботнікам. Сядзіць той у доўгім капитане, невялічкай шапкай прыкрыўшы курчавыя валасы, смуглывы твар, на якім гарцаць чорнымі міндалінамі вочы. І не сыходзіць з заняпальных зямлістых шчок ні то лёгкая ўсмешка, ні то гіронія: над сабой, над імі, над гэтымі смолкамі і агнямі, над гэтай чырваниню шчок, прарэзлівым смехам, над усім гэтым гоманам, вархалам, сумятніем, што завецца жыццём. Але-ж вабяць гэтая смолкі і расніцы смалявыя, і вочы, у якіх гарэзныя водбліскі лямпы, і дзявочы смех.

— Дык, пане-Самуіл, скажыце, чаму вас вучачь у яшыбоце?

— Шанаваць прыгожых дзяўчата...

— І дужа вы ў той навуцы маеце поспех?

— Гэта можна сказаць толькі каторай на вуха...

— Уга!.. дужа вы замнога захацелі, пане-Самуіл.... Трэба заслужыць раней, каб вуха вам падстаўляць...

— Іш, чаго захацеў, вуха... Табе ў божае хіба вуха глядзець, багамола, аб божых тых пейсах думаць, чаму яны пасівелі здаўна...—нейдзе з боку бухніў Пінька, Пінька той лазакрут. Ды ціха яго пад бок Мойшэ Гінт: «Што ты, дурань, выскачыў, як аввараны...»

Смуглавы твар Самуіла бялее і на ім усплываюць рэдкія плямы чырвані, шырацца міндаліны воч і ў іх пабліскваюць аганькі. Самуіл ідзе да Астроэла Мохэра.

— Мне вельмі шкада, рэб Астроэл, але над домам вашым шутае дух распусты, чорнай распусты, рэб...

Сам рэб Астроэл узрушаны, доўгая барада ходзіць сівымі хвальямі, узлаваны рэб Астроэл.

— Дзе, пытаю я, бачыце вы таго духа?

— Вы пускаеце вот у дом гэтага чалавека...—не рукамі, а по зіркам воч паказвае Самуіл на Піню.

— Гэта, пане-Самуіл, не дух. Гэта, пане-Самуіл, Лазакрут Пінька, Пінька-яўрэй... І дом мой не зачынены ні для каго... Калі-ж дзяўчатам вы не да спадобы, дык і сам госпад бог нічым вам не дапаможа... А вам, Піня, сорам, каб у маёй хаце завадзіць сваркі, абражакаць, гм.... сына нашага паважанага рабіна... Зачым гэта?—я вас пытаю... Ізноў-жа пра бога... У мяне народ, у мяне дзяўчата, вам, Піня, трэба такі звязаць языка крыху, каб ён не матляўся задужа. А цяпер ша... Зачым сваркі... Вот паслухайце лепш газету, навін некаторых паслухайце.

Рэб Астроэла цікава паслухаець. Ён у кожнай газете знайдзе «жыццё», як ён кажа, знайдзе тое, над чым варта падумаш.

Ён чытае апошнія весткі з фронта, пра далейшы адыход расійскіх войск на «загадзя падрыхтаваныя пазіцыі», пра высяленне небяспечных элементаў з прыфронтавай паласы, і «ў першую чаргу яўрэйскага насельніцтва». І не проста чытае рэб Астроэл. Міміка, гэсты рук дапаўняюць яго слова, і слухачы не толькі чуюць, але і ўяўляюць сабе гэтых загадзя падрыхтаваных пазіцыі і тэмпы гэтага адыходу—шпарка перабіраюць па стале пальцы старога і ад тэмпаў тых трасеца яго сівая барада, чуеца смех хлапцу і дзяўчыні.

Каторы то раз усё рыхтуюць пазіцыі... Рыхтуюць, рыхтуюць і відаць кепскія ўсе пазіцыі—пакідаюць, бач, немцам, а самі зноў на «загадзя»...

І калі чытае ён аб «небяспечных», твар яго гарыць усімі невымоўнымі жахамі, старыя змаршчакі плятуць павучынне стараходзяць; сівые бровы становяцца старчаком—«ах-жа, якія жахі, якія вялікая пагроза непераможным вайскам...»

На тварах слухачоў узікаюць і расплываюцца ўсмешкі. Але вянуть яны на паўдарозе, нібы нехта шурпатай рукой дакранаеца

да гэтых цёплых усмешак і жывыя твары блекнущы, шарэюць, тухнуць зыркія вочы.

— Смешна?—пытае рэб Астроэл.—Што вы думаецце аб гэтым, «небяспечныя» маладыя людзі? Мо' гэта цікавей ад ваших спрэчак з Самуілам, мо' гэта цікавей ад навук Самуілавых? І што вы думаецце аб гэтым, дзяўчата?

— Мы, татэ, нічога не думаем... Няхай нас не чапаюць і мы нікога...—адказвае дачка Гінта, Гінта-агонь.

— Гэта кепска, што ты не думаеш... Той хто не думае, той не жыве... Той, хто не думае, той—трава... Той, хто не думае... Лёгка жыць на зямлі без думак, але-ж следа ніякага на зямлі не застанеца ад таго чалавека... Кепска, калі не думаець... А вы павінны думаць, у вас маладыя мазгі, каб думаць...

— Як гэта так, каб не думаць?

І тады пачынаецца вялікі гоман у хаце, гарачыя спрэчкі. «У майі хаце, як у гармаце», кажа часам рэб Астроэл. Тады раз-гароюща яшчэ больш чорныя міндаліны Самуілавых воч і на занялых шчаках разліваюцца здрадлівымі чырвонымі плямы.

— Аб чым гаварыць...—звініць яго надтэрэснуты голас.—І не раз і не два гаварылі вам, што мы толькі госці на рускай зямлі... Не нам яна, і не мы ёй... Не ў Расіі і не ў іншай якой краіне будзе жыць яўрэй... Што значыць, жыць? Быць гаспадаром свае зямлі, свае волі, сваіх жаданій, мець свае парадкі, свае законы, мець сваю армію нарэшце. Вось што знача жыць.

— А дзе той яўрэй думае жыць?—пытае рэб Астроэл і не пытается, а кепікі строіць. У рэб Астроэла свае думкі. Пра яго кажуць, што «ў яго ніяма свайго бога», што ён з віду толькі яўрэй, для прыліку ў сінагогу ходзіць, а душу сваю даўно запрадаў чорту лысаму, адрокшыся ад свайго народа, ад душы народа.

— Як дзе?—і тады Самуіл пачынае гаварыць аб богам абыцанай зямлі, аб вялікім палестынскім руху, якому кожны сумленны яўрэй павінен аддаць сваё цела і душу.

Самуіл уваходзіць у сваю ролю і ўся яго нізкая постаць, чорны каптан, чорныя міндаліны воч, чорная шапачка прыходзяць у вялікі рух. І тады здаецца: не нізенькі Самуіл кідае свае гарачыя слова, а шугае нейкі чорны агонь, непакойны, неўміручы, які прайшоў праз мільёны магіл і трун, прайшоў праз вякі і гады, прайшоў з тым, каб зноў і зноў гаварыць 'шчэ жывым, што надыйдзе час і прыдзе ён—найвышэйшы і грэзны, адкрые

векавыя магілы, ажывіць памёрлія души, ажывіць вялікім і не-пераможным сваім духам, засвеціць згаслія вочы згубленымі яснотамі неба, пакажа дарогу на абяцаную зямлю, на будучую светлуя айчыну, хіба не аб гэтым пісалі прарокі? Хіба мы не павіны слухаць прарокаў?

Канчае Самуіл і чорныя міндаліны воч урачыста авводзяць пакой. Ад чорных іскраў яго вачэй вянуць і густа ападаюць агнівыя расніцы Гінты і ўздыхае Чырвонец—божа, божа, дзе падзеліся тыя прарокі, якія-ж то прыгожыя казкі... ды нейкім халадком працінаецца сэрца ў Бэці, холадна на души, холадна, і чамусьці ўсплываюць на памяць зябкія плечы, сутулена і маўклівая постаць... Ссыльны... і прарокі...

Дзе яна залатая сярэдзіна тая, дзе яны, залатыя словаы аб праўдзе, аб вечнасці, аб айчыне.

І ні то ўсміхаючыся, ні то сур'ёзна, дэкламуе пад нос рэб Астроэл:

Для нас айчызна толькі там,

Дзе любаць нас, дзе вераць нам.

— Не тое, рэб Астроэл, не тое... Але я да Самуіла,— паднімаецца ўзрушаны Пінька.

— Ты вот скажы-ка мне, вялі-і-кі вучоны, адкажы-ка мне... Харашо гэта ў цябе: і іезікіл—харашо, і іерэміяд—харашо, і Эклезіястам напужаць можаш, калі хто палахлівы. Аднак, што загадаеш мне рабіць у Палестыне? Ну, Алтэр—яму камерцыя, яму й бог і прарокі вялелі... Лейба стараста—чаму-б яму не быць там старастай, ха-а-арошы чалавек... Ну, Самуіл, што-ж, выходзіць яму на рабіна ваканцыя, ха-а-рошал ваканцыя. Калі, ка-нешне, не адаб'е мазгі на іезікілі, будзе рабінам. Адаб'е—і то не бяды, можа шамэсам быць—і то хлеба кавалак... А што мне загадаеш рабіць, мне, Піньку лазакруту? Кажуць, лаза там исрасце, што-ж я круціць буду?

Нехаця, каб адчапіцца, кідае Самуіл:

— Будзе якое другое дрэва, будзеш і круціць...

— А пакруці ты кішкі свае, павыкручвай... На сябе накруці, ды паспытаі... Каб я круціў, а другі жылы з мяне выкручваў разам з усімі вашымі чарвівымі прарокамі. А падохненце, а не выдыхаеце, а хваробы, каб вы прычакалі з такой айчынай.

Аж шыбы гудуць тады ад раз'юшаных галасоў.

— Хіба-ж так можна спрачацца...—стараюцца каторыя Пінку суніць.—Ты-ж яму давядзі, калі думаеш, што ён не правы.

— Я яму й давяду... Так давяду, што больш не захоча...

І калі ў самы разгар уваходзіць спрэчкі, часам раздаеща стук у дзвёры, яны адчыняюцца і з-за плінтуса дзвярэй вылупляеца знаёмы ўсім твар: шызы нос, падкрученны вусы і пад імі ўсмешка—шырокая, аж да вушэй. Вузенькія вочы жмурацца, як у курнявага ката, левая рука на сяледцы—каб не дужа бразгала.

— Гэта я да вас, пане-фэльчар.

Рэб Астроэл паважна ідзе да дзвярэй, матляеца ў руках газета, матляеца сівая барада і ніякага здзіўлення ў яго, ніякага перапалоха, як у іх вун, у маладзейшых—скуль і спрыт той падзеўся, галасы ўсе астыглі.

— За лякарствам, няйначай, пане-ўраднік?

— Але-ж, адгаднік вы, вялікі адгаднік... З якой гэта я прычыны буду пана фэльчара турбаваць, ды яшчэ а позней начы. А вы ўсё палітыкай, палітыкай захапляецеся,—міргае на газету.—Дужа вам, чалавеку старому, у газеты тыя глядзецы.

— Дык чаго-б хацелі, пане ўраднік?

— А ведаецце, нешта ломіць на жывот, ды й грудзі, ведаецце, залажыла крыху... Дай, думаю, пайду да фэльчара, спірту якога запытаюся...

«Каб ты ўжо сапраўды жыватом не ўстаў, усе запасы мае павышацца», думае рэб Астроэл і йдзе ў аптэчку за «лякарствам».

Хату апаноўвае нязвыклая цішыня, сёй-той паціху выніскаеца на вуліцу, каб падацца дамоў. Самуіл прапануе Бэці свае паслугі—правесці дахаты, гэткай-ж пара позняд. Ён ідзе ўслед і ў голасе яго гарачыя просьбы, але тая раптам убягае і толькі чуваць здалёк не звонкі голас:

— Хіба заўтра ўжо, Самуіл... я й адна не баюся... .

Услед за ўраднікам ціханька выбіраеца Чырвонец. Ураднік стаць пад ліпай і, падняўшы пляшку да месяца, аглядае крытычным вокам лякарства, а ці хопіць яго хоць на раз, то-ж бяда, манаполькі закрылі. Каб не фэльчар, немаведама жыць як...

Тады нерашуча падыходзіць да яго Чырвонец, нясмела торгае за рукаў.

— Пане-ўраднік... А, пане-ўраднік... Гэта-ж я па гроши прыходзі... Гроши, каб пазычыць у рэб Астроэла... Гэта-ж так патребны мне гроши...

Ураднік хавае пляшку ў кішэню, аглядае безуважливым позіркам чалавека.

— Га... Гэта ты, Чырвонец... Па гроши, кажаш... І пазычыў, кажаш?.. Ну, гэта добра. Ха-а-роши чалавек Астроэл, німа чаго казаць...

— Дык я-ж па гроши...

— Ну й добра... Ідзі, голуб, і я вот пайду дахаты.

Чырвонец стаіць яшчэ колькі хвілін, нерашуча тупае на месцы і, углядочыся ў ураднікову постаць, якая мітусіца ўжо далёка на вуліцы, мармыча пад нос:

— Ах, божа, божа, які дрэйны ў мяне характар... Дрэйны характар я маю... Можа ён мяне і не зауважыў у хаце... Наліха падыходзіць было... Ну й характар. Каб-жа мне такі як у супругі маёй... Не характар—камень... Што я кажу—жалеза... Каб-жа мне да такі характар... Каб-жа хоць палавіну яго... нікога-б я тады не баяўся на свеце...

Да гэтага мармытания прыслухаўся Пінька Лазакрут. Вішаў з фэльчаравай хаты, стаяў на ганках, думаў аб нечым...

— Сволачы,—уголас думкі тыя прарваліся. І слова тое Чырвонца спалохала, з месца скранула.

— Што гэта ты, Піня?

— Да не пра цябе я... Ты—што... Ты—божая тля... Не аб табе я...

3

Як стаяў Банадысь, так і паляцеў потырч пад стол, ухапіўшыся рукамі за лаву. Аж ёкнуў там, распасцёршыся на падлозе, ушыўшы галаву за ножкі стала.

Дужа ўзрушаны быў Хвядос, мітусіўся, засопіўся, па хаце і раз-па-разу падышоўшы да стала, біў па ім кулаком, і тады брынчэла ў качарэжніку, слаба дзынкалі шыбы, да кідаліся сплоханыя водблескі лампадкі на стол, на печ, на змрочныя сцены.

— Ці-ж я вінаваты тут?—абзвываўся з-пад стала Банадысь.

— Ты пагавары ў мяне... Я цябе навучу, хто вінават, хто не... Колькі то яму гаварыў, колькі то яго навучаў, як на свеце жыць,—дык дзе-ж, пытаю, розуму ўкладзеш у галаву дурную... Хіба так да людзей ставіцца, надаўбенъ... Ты на чалавека вока мей, а гавары з ім, як з прыяцелем, каб не ўведаў ён, скуль бяды

тая ўрэпілася на яго. Чалавек не будзе тады зубы на цябе та-
чыць, бо ты не ты, не твае то клопаты... Ты бачыш—я. Я—ста-
раст... Мне давер'е ад уласці і павінен я гэту ўласць паважаць
і ўсякае ёй старанне аказваць. Ізноў-жа і з людзьмі павінен я
жыць... каб і слухаліся, і паважалі, і баяліся. Па закону каб ба-
жаліся. Ты павінен так сваю лінню весці, каб уласць ніякае страты
не мела, і да цябе каб людзі лішне не чапіліся. Старасце не
прыстала злодзея ханаць за грудзі, бо ён, гэты злодзі, спаліць
потым цябе, з дымам попелам пусціць. А ты соцкага пашлі, ты
урадніку скажы... Да гэтага яны і прыстаўлены... І ніхто да цябе
чапацца не будзе, слова чорнага табе не скажа.

А то, на табе, дызэртыраў лавіць надумаў ён... Ну, сказаў
урадніку, гэта добра, яго то справа. Балазе то людзі не бачылі,
як ты казаў... Дык ён яшчэ з ім гарцае па полі, па балоце...
Рупіць яму дызэртыра спаймаць... Вот і спаймаў, каб табе вочы
на лоб павылазілі. Дужа цяпер гэткіх коняй прыстараешся,
яны-ж табе цяпер у жывую паўтысячу не ўлезуць... Ды 'шчэ, каб
коні адны, дык столькі таго і клопату—мяне тым канём з капыла
не саб'еш, каня і набыць можна. Не баяўся то воўк сабакі, а
звеганіны тae баяўся. Чаго, чаго не начаўпуць цяпер, ды 'шчэ
пільнуйся, каб не спалілі...

Падсабіў называецца... У-у-у... кручаная галава... Не разум,
а галава барання.

Сеў на лаву Хвядос, каб аддыхаць крыху, думкі да ладу
прывесці. Скрыпнулі дзвёры тут, увайшоў Цыбал Іван.

— Дык дзень хіба добры вам ў хату...

Хвядос пугу тут палажыў на лаву.

— Няйначай у дарогу куды, ці з дроргі?

— Якая там, суседзе, дарога... Тут з дзецьмі дарогі няма-
шака.

— І не кажы, браце... Гэта што... У самы цот ты патрапіў, пра-
дзяцей гэта. Ім толькі папусціся, дык хутка й зямлі наясіся.
Трэба, браце, аброць на іх, ды 'шчэ якую, валовую, каб гэта
з рук не спушчаць...

І тут заўважыў Банадыся пад сталом. Прыйгледзеўся.

— Дык гэта, суседзе, вучыў мусіць... Што і не кажы, у мяне
каторае і меншае, але-ж на яго трэба папліску добрую мець.
Хоць-бы сабе й Макрыду ўзяць...

Крэкчучы вылазіў з-пад стала Банадысь, пыл абіваў з бакоў, сапеў злосна. І смешны ён Цыбалу быў, хлопец гэты. Такі-ж вырасцень—у бацьку ростам вышаў—і на табе, пад стол лазіць. Каторы ў яго гады ў салдатах, а гэты на пугу практикуеца. смак той яе ўпадобаў. Не сцярпеў нават і да Банадыся:

— Ваканцыя гэтая ў цябе не дужа каб...

— Якая ваканцыя?—запытаў той, збягтэжаны крыху.

— Ды от кажу: пад стол лазіць, ваканцыя, браце, нязручная... гузака, ненарокам кажучы, нагнаць можна... Дый пылу там не абярыся...

Нешта мармытнуў пад нос Банадысь і хуценька змыўся з хаты.

— За што-б то ты яго? Страху, кажу, нагнаў за што?—запытаў Цыбал і на пугу зірнуў.

— Ат... У сямі, браце, можа ўсё трапіцца: і ў лад і не да ладу... Сын, бачыш... Урос хлопец у сілу гульма-гуляючы, а разуму таго як у вераб'я. Ды процівень к таму, ніяк ты яго на простую дарогу не навядзеш, не наставіш да ладу.

— Гэта ты зусім правільна. Інчай яно і быць не можа... Але ізноў-жа, да слова кажучы: якое-б жыщё тады было, кали-б усё яно да ладам шло... Клопату-ж яно тады ніякага табе, чалавечка. Ніякага, можна сказаць, смаку ў жыцці. А як-же можна чалавеку без клопату. Я от кожнага дня без клопату таго абыйсція не магу, аб гаспадарцы ўсё дбаю... От я табе пра Гарпіну колісъ казаў, пра Ражкову, што па Лявоне засталася. Здалася, суседзе, урэшце... Так такі і падалася. А раней ні прыступу, ты яе не чапай і не кратай... Як я, кажа, з дзецьмі буду гараваць, гора сваё векаваць з імі. Дужа—кажу—наясіся ты з той зямлі, без чалавека. Найму—кажа—сяк-так перакідаюся. Хіба-ж то, перакідаца толькі—кажу,—а жызні ніякай, бо йдзі ты, кажу—на-прасіся людзей, ласкі тae даходзь. А з чужое ласкі, кажу, дужа не наясіся, трэба свой паратунак мець. І можна сказаць, падалася баба. Ну я ў фольварку за яе застоіў. Бачыш, Ганна, што за ўпраўляющим прыбірала, ладзіца да аўstryякі нашага, да Язэпа механіка, на жыщё, знашла такі долю, жаба... гэткага чалавека абкруціла.., Ну, дык замест яе Гарпіна мае пайсці, за прыбіралку. Дык я там сконч другое закинуў, каб яно ўжо гэта цвёрда было... Няхай кабеціна, думаю, хлеб кусае з дзецьмі, дзе-ж ёй падзецца, думаю... Я-ж такі чалавек жывы, сумленне маю... А зямелька мне да рукі, зусім, можна сказаць, таго паў-

надзела з маймі загонамі злучыць—і выйдзе яно не кёпска, хоць ты, браце, маентак разводзь, колькі тых валок сабраў...

— Дужа табе трэба з бабамі цяпер гэты клопат аб зямлі мець. Гэтаж згрызоты адны. Цяпер-жа панскае зямлі хоць заваліся. Сам упраўляючы анодысь казаў: шукай ахвотнікаў, стараста, на зямлю... Лужкі можна прадаць, ды й ляды, што з папоўскім мяжуюць, таксама можна, калі хто ахвоту мае. Зямлі цяпер сіла на продаж пайшла, абы гроши—купляй толькі.

— Дзівак ты, чалавек, пане Хвядос. Дужа мне цікава з панам справу мець. Яму каб гроши, ды гатовыя, от вынь ды палож. Калі-ж і не адразу, дык тут табе, браце, і вексалі, тут табе і процэнты... тут над табою кожная рата каменем тым цісне... Тут табе, ізноў-жа, і суд, і закон. За-а-кон, браце... А з процэнтамі гэта ды вексалімі не дужа з, чиа нашаму брату справу мець, няхай яны згіраць тыя процэнты, іі за што, іі правошта капейчыны тыя збываць... З панам, як бачыш, не паласа мне. Гэта калі ў арэнду там, дык 'шчэ куды іі шло, адзін набытак, можна сказаць... Таму з часці, таму так—глядзіш і чыстыя гроши ў кішэні. А каб зямлю ў пана купляць, дык няхай яно лепш згарыць.

— Ці табе не ўсёроўна, каму гроши даваць. Ізноў-жа цэлым кавалкам можна набыць, а не дзесяцінамі тымі зямлю шураваць...

— Уга... Дзе ты бачыў... Гроши яно, канешне, заўсёды гроши, ты іх у любую дзірку запхні, табе ад гэтага не палегчае. Але мне з Гарпінай у банк не хадзіць, з тымі процэнтамі, вексалі тыя не пісаць, ды на маркі не траціцца. І платы тае, калі захачу, плачу. Не захачу і так пачакае, не дзё дзенеца, ласкі мае 'шчэ папросін'... Плоціш ты, і ўсім добра і табе падзяка. А ты кажаш... Падумаць трэба, тады й казаць, бо хто ад свае выгоды ўцякае?

— Яно, канешне, пане Цыбал, слова твае як улітыя, пад іх не падкапаешся, залатыя слова. Хто сабе вораг, той і для другіх пузілам ходзе... Аднак, ці не па справе вы зайшлі часам па якой? Но, думаю, пане Цыбал, так сабе, здарма, не будзе ног утруджаць.

— Яно, канешне, па справе, і бачыш, дужа па далікатнай справе. Вельмі ўжо яна далікатная, каб гэта адразу да яе прыступіцца. Як яно, як той казаў, іі ціха, але не мінеш ліха. Яно цябе ўпілніне. Не на тым, дык на другім і пакаўзнешся. Бачыш аб сва-тах тых я. Колькі то ў нас гутарак з табою было, каб гэта сваякамі пабрацца. Макрыду, значыцца, за Банадыся аддаць... І як ты ведаеш, суседзе, не супроць я быў, каб гэта іх акруціць тым ча-

сам, няхай-бы сваю жытку наладжвалі, ці то пры табе, ці й пры мне хаяць—хіба мне хаты свае шкада для зяця. Ізноў-жа і ты чалавек у сіле, можна сказаць, чалавек у выгодзе. Канешне, і мне не абыходзіць, ёсць з чым і к сабе і да людзей, не ў крыўдзе жыву, чалавечка, як і табе вядома. І от-жа, на табе, так-же не палюдску выходзіць у самы такі час, калі толькі кампанію весці.

— А што ў цябе здарылася, чалавечка?

— Каб-же то здарылася... Хужэй, чалавечка... Макрыда мая, каб ёй сцежкі тыя мацаць. Макрыда-ж мая загрубела...

— Ды што ты вярзеш, чалавечка? Як гэта загрубела?

— Відаць-жа: не ад саладухі... Каб то, скажам, пад'ела там. Бывае-ж так, дні тры там кабета ходзіць... Саладухі пад'ёшы... Але-ж, відаць, прычына, чалавечка, другая, была мусіць такі сур'ёзная прычына... Ды не буду маніць пе; д табою, загрубела такі насапраўды, каб яна чэрвам тым на сябе наклала, на зямлі распаўзлася, паскуда тая...

— Навошта ты дзіцё клянеш? Ад Банадыся?

Аж замоўк на якую хвіліну Цыбал. Слова таго эд крыўды не мог вымавіць. На ўласным дзіці, можна сказаць, пасклізуўся. І крывое, сказаць, а ўпоперак дарогі табе кладзеца.

— Калі ад Банадыся, дык вялікі то клопат, паке Цыбал. Абкруцім вобмегам адным і чорт іх ушчуваць будзе, пад вянцом усе грахі пакрыты. З кім гэта, браце, не здаралася на белым свеце. Дужа гэта, каб галава балела, што яны там вырабляюць часам, маладыя нашы. Ім, суседзе, нашы старыя законы не пісаны. Гэта табе, скажам, ці мне, дык і без штаноў даводзілася да самай жанітвы святым пузам свяціць, курэй пужаць. Дзе там эб дзеўках было думаць... А ім што адыходзіць у цяперашнія часы, калі каторыя і грамату пачалі пазнаваць, як мой старэйши сын... Ды яшчэ, скажам, за бацьковай спіной, за бацьковым то клопатам... Дык чаго там бедаваць дужа? Ты гэта, браце, плюнь, дужа там сэрца рваць з дробязі такой. Плюнь, кажу, сяк-так абырасць, не вялікая то справа—праява, калі яны там, скажам, крыху пабязулілі па дурасці, па маладосці...

— Каб-же то так, як ты кажаш, Хвядосе... Каб-же яно эд Банадыся, яно і клопату таго на кіпець самы... Дык-же не ад Банадыся зараза тая мая займела...

— Што ты, чалавечка, кажаш?

— А што ты казаць тут будзеш...

— Як-жэ гэта ты дзіцё не ўпілнаваў, на такую, можна сказаць, знявагу пусці... І ад каго?

— Нийначай як ад парабка Напрэя...

— Уга... Зусім, браце, дрэнь-справа... Не чакаў, суседзе...

— Прызналася ўчора... І каб-жэ то з добрым чалавекам якім, яно й жалю-б таго не было... Дык, на табе, выстаралася, бацьку ўзрадавала, бач унукаў бацьку не хапае, каб на цябе тая немач белая... І хто-б мог думашь, каб ён, Напрэй гэты,—вока-ж тое сароміўся на дзяўчат кінуць,—каб гэта ён ды на такія-ж авантury пусціўся... Усё ў зямлю глядзеў, да ног сваіх усё прыглядаўся—ні вілу з яго, ні слова людскага ад яго не пачуеш... А тут гэткі-жэ спрыт, можна сказаць, займеў. Гэткі-жэ ўскруцень напаў чалавеку ў голаў...

— Каб-жэ то, суседзе, у голаў... Тут, браце, не вялікага разуму справа...

— Яно, канешне, не вялікага... Знявага-ж за тое вялікая. Каб у каго, у каго, а то ў мяне...

— Ат... біда—яна заўсёды, чалавечка, падпілнуе, як ты яе не сцеражыся... Але-ж і бяды тае—не сказаў-бы, каб задужа... Кінь, кажу, думашь аб ёй, сяк-так асвойтаешся, ды 'шчэ і чалавек які знайдзеца. Мала хіба, каб гэта дзеўкі з дзецымі гатовымі замуж ішлі... Колькі 'шчэ... Там удавец які з дзецымі, там кавалер які перастарак, там калека які, недалуга... Ні дзе дзенецица дачка тваи, знайдзе пуща свайго. Да пры тваёй, скозаць, браце, гаспадарцы і добрага чалавека знайсі не цяжка. Кавал зямлі той, кубел добры—і да цябе тады любы хлопец і з маладзейшыми прыгорненцца. Яно, чалавечка, не ведама, дзе ты знайдзеш або згубіш. Як яно чалавеку суджана, так яно й выйдзе...

Але дзе гэта, каб тыя ўчехі людскія ўцешылі. Чалавека слухай, з сваю думку мей. Гэта-ж жартачкі—землі кавал, добры кубел. Гэта-ж тых гроцай кучка... Дужа яны валяюцца па даросе. здарма от сиплюща ў руکі. Так яны й даліся табе ў руکі... Гэта жартачкі: калі ад Банадыся, дык сват, не ад Банадыся—не сунь носа... Гэта хіба кто разуму не мае, дык не дабярэ... Вот табе і замочки тмы бліскучыя, ліхтар з мышай... Падвёў пад манастыр з мышай той, зараза гамзюрыстая...

Сумны быў Цыбал. Шоў да хаты прыцемкам, мармытаў усё пад нос:

— Гэта-ж жартачкі—кубел...

Былі вочы ў яго нейкія асаблівия, непакойныя. То доўга ўзіраліся ў нейкую нябачную другім кропку, і тады здавалася, нібы глядзяць яны паверх цябе, глядзяць некуды ўглыб, і ў по-зірку тым была шэрая і халодная пустэча—чалавек думаў не аб тым, на што глядзеў. Часам вочы гэтая мітусіліся, перабягалі з рэчы на рэч і было тады ў гэтых вачах звычайнае, чалавечасе, бо ўзіраліся гэтая вочы на звыклае, на шэрае, на будзёнае. І здавалася, нібы перакатваецца ў вачах гэткая ieselічка гарошынка суму і нікне раптам пад висёлымі водбліскамі чалавечасе цяплыні, шчырасці і прыязні.

Таму былі парыччатыя рухі, рэзкі голас, напятыя сківіцы твара колера шэрай абветранай зямлі—калі гаварыў з людзмі, калі быў чым-небудзь узрушаны, устрывожаны. І цеяк не стасавалася з заняпальнымі ямінамі воч, з глекаватым румянцам и зямлістай цвецені шчок, з гэтым калючым выглядам твара, акуратна падперазаная шынеля, наглянсаныя боты і салдацкая шапка-зімоўка на самай макушцы. І зусім здзіўляў невядлікі срэбны крыж на жоўта-шэрай істужцы, што прытуліўся на грудзях у складках зялёнай гімнасцёркі.

Такі быў Сямён Казёл, ці як прасцей яго звалі—Сёмка Казёл, які прыехаў з фронта на пабытку дахаты, на месяц. і калі заўшоў ён у хату да Івана Іванавіча, той устаў наступець, узрушаны і расчулены. Сурова пацалаваліся крыж-на-крыж і ўсё ўглядзіліся, як-бы пазнаючы адзін другога, стараючыся ўгледзець, а як ён чалавек, а як на яго гады, і ці дужа тыя плечы да замлі падаліся.

Іван Іванавіч паспей кінуць вокам свайму госцю ранейшаму—не турбуйся, маўляў, свае людзі—і да Сёмкі:

— Дык гэта выходзіць, ты... Вот яно так... А мы тут думалі, што цябе там бабахнулі даўно, што ты там зямлю парыш...

— Каб мяне ды бабахнулі, што ты, чалавечасе, і 'шчэ й другога магу бабахнуць... А ты, пане Іване, як бачу я, трохі асеў, капылы ў цябе, відаць, рассыхающца... Ды што казаць, у нашай глухмені любога чалавека іржа заесць... не жыццё, дык іржа... Такая ўжо жытка тут немудрашчая ў нас: небагата людзей, а ўходаць могуць, каторыя гэта спрытнейшыя... Чуў я, што ста-расты ды Цыбал у вялікую сілу ўраслі...

— А што ім тым часам дзеецца...

— Да яно будзе дзеяцца, калі ты, пане Іване, руکі звесці.
як бачу... Ды нічога... Не міргай ты гэтаму чалавеку, ведаю я
яго, спадарожнікам быў, са станцыі разам ішлі... Свяяк, кажаш?
Ну ё добра... Мала хіба ў каваля сваякоў на зямлі, і сваякі тыя
ды ўсё наскія... Так... А на мяне не глядзі так дужа, бліскучая
бачыш, ад блеску гэтага і вочы забалець могуць...—дадаў Ка-
зёл, зауважыўшы ўтароплены погляд Івана Іванавіча на срэбны
крыжык.—Гэта, браце, дурасць наша салдацкая, шэрэя дурасць...
Абы не драўляны... А з гэтай бразголкай жыць можна... Мо' яно
і зручней іават...—усміхнуўся Казёл. І ўсмешка тая была гарка-
ватай як пальновы цвет і калючай—нібы хацеў Сямён па-
дражніць крыху свайго старога прыяцеля, узрушиць яго, вы-
біць з прызвычайных калявін

Але інак Іванавіч маўчаў і разгубленая ўсменіка плавала па
рухавым івары. Толькі рудыя вусы пасмейваліся ў кугку за сло-
лом. Сядзеў той чалавек, дзіваваўся з другіх, пасмейваўся:
вот-ж а дружбакі, смыліся і на лад той ніяк не патрапяць.
І тады звярнуўся Сёмка да яго:

— Ты-б хоць, чалавечка, імя сваё сказаў, каб ведаць, з кім
слова кажаш, з кім дваццаць вёрст прайшоў...

— Багата-ж ты захацеў уведаць... А, дарэчы, дужа мне да
спадобы было, як ты таго франтавога героя пушыў, чалавёка
давёў да адчаю з усімі яго ранамі, у боце схаванымі, у капцёр-
скім... А ззвуць мяне... Ну што-ж... заві, калі хочаш, Карнеем...
Імя, бачыш, такое харошае ў мяне.... А хочаш—вусатым... Тут
мяне так і ведаюць: да каваля, кажуць, вусаты нейкі прыехаў,
ні то брат, ні то сват, ні то чортаў дзевер... Дык вот і заві
так...

— Аднак, гаваркі ты...—кінуў Сёмка Казёл, і, не зварачаю-
чыся ні да каго, запытаў:

— Ну, дык як-жа ў вас тут?

— Вот-ж а бачыш...—нібы разгублена ці безуважліва адказаў
Іван Іванавіч, і ў адказе яго адчуvalася не зусім схаванае рас-
чараванне. У ранейшыя цёплыя і прыяцельскія адносіны—колькі
то год дружбакамі былі—праслізнула непрыкметна гэтая-ж
звадыяцкая думка: як-жа так, каб ён, Сёмка, ды з крыжыкам...
дзе гэта відана... ці яму-ж гэта да твару... і як ён цяпер...

Адказ Івана Іванавіча павіс у паветры, парадзіўшы прыкрае нуднае маўчанне, калі людзі сядзяць з напятымі думкамі, з не-выказанымі словамі, калі халаднее, стыгне цяплыня гэтых слоў, шчырасць думак, прызнаніяў. З гэтае роўнавагі вывелі галасы з вуліцы. Яны нарасталі з кожнай хвілінай і ўжо расплываліся павадкай. Павадкай першай, нямелай, калі прагна ліжа вада акамянелы лёд, ліжа поверху, нямела падтачвае бераг, узімае трознымі гарбылінамі лёд і вот-вот гатова перакінуцца—гаманілівая, рухавая, грозная—на шырокія поймы, паплавы, бала-цянішчы.

Нямелая павадка, першая. Галасілі то бабы на вуліцы.

Людзі ў хаце паглядзелі адзін на другога.

— Што-б то знача?

— Хіба ў навіну... Што, што, а гэта ў нас начуеш штодня...

У хату не ўвашоў, а ўваліўся Напрэй Казёл, чырвоны, узрушаны.

— А ты, Сёмка, тут... Я так і думаў, дзе-ж яму быць, як не ў Івана Іванавіча... Дык я сюды гэта і драпануў. Бач, са стражнікамі там зачапіўся крыху, штодня насланіё гэтае на нашу гэлаву, да чаго-ж надакучылі, як смала тая да людзей чэпяцца... Гэта-ж трэба, каб да чалавека лезыці, які можа ні душой, ні думкамі тут не пры чым... Гэта я пра Трахіма Сапуна, што на смалакурні цяпер... Даліся яны яму: ты да ты падпальваў гумно панскае, ясныя доказы ў нас... Адным словам, хочуць чалавека згрыбчыць... Я, канешне, у разгаворы з імі ўкінуўся, каціцеся, кажу, да ліхой матары... Дык дзе там, чуць бараду выратаваў, выскублі-б чэрці, дай ты ім рады...

Прыход Напрэя ажывіў неяк людзей, узрушыў, растапіў іль-дзінку адчужанасці, недагаворанаасці, недавер'я, якія зарадзіліся ў халодных водблісках срэбра пад шэрай Сёмкавай шынэлляй. Ці да Сёмкавых-жа грудзей тое срэбра...

— Ды хадзем хіба, паглядзім, чаго сядзець у хаце?

І калі выходзілі разам з хаты—Сёмка да Іван Іванавіч—праказаў Сёмка:

— Ты гэта кінь... Кінь, кажу... касавурыцца... Не туды думкі гнеш... Не разумееш ты мяне...

Іван Іванавіч прамаўчаў.

Ля Міронавай хаты тоўпіўся народ. Заклапочаны тупаў ураднік, разганяў людзей, мацярыўся на соцкіх, якія марудзілі,

не з'яўляліся. Ураднік тупаў па двары, выходзіў на вуліцу і ўвесь яго шызы твар ззяў на сонцы, як нацёртыя медныя бразголкі на грудзях, як тыя новыя з войстрым кантам пятакі, спрытна трапляўшыя ў ураднікавы кішэні кірмашовымі днімі. І не разбраць было, ці то заклапочанасць, ці вілікая ўрачыстасць панавала на крамяных урадніцкіх шчаках, на яго шыzym—валбукаю—носе.

— Стараешся, воін?

— Чаго?—кінуў утароплены ураднік на Сёмкава запытанне.— Пра што кажаш, служкывы?

— Служба, кажу, дужа ў цябе клапатлівая, чыжолая служба...

— Праходзь, праходзь, не задзержывай...

— Да мы што... Мы спачуваем толькі: схудніў задужа ўд клюпатаў ты, чалавечка, ледзь, ледзь ногі пузу трymаюць...

Ураднік памкнуўся быў наперад, рашуча прыўзняўшы адзін вус, намерыўшыся сказаць нешта суровае і грознае—натапырыліся губы, лачырванелі вырачаныя вочы, шыза валбука носа трымцела і падымалася ўсё вышэй і вышэй. Але раптам разка паварнуўся ў бок і, не зварачаючыся ні да каго асабіста—была там у крапіве і лебядзе пустая паветка,—вылайўся гучна, абрызночы слова.

— Чорт-жа носіць каторага... А ну, разыходзься...

З сяней выводзілі Трахіма Сапуна. Ля яго завіхаліся два стражнікі, ды тупалі без парадку соцкія, шукалі па двары лейцы, прыставалі да Мірона.

— Гаспадар, каб на цябе ліха, агрызка вяровачкі не знайдзеш у цябе...

Мірон сядзеў на старым карчы, узіраўся на стоптанныя лапці, на вузлаваціны сателевых забарсняў, на шурпатыя далоні пляскатых рук і думаў аб нечым сваім, аб міронаўскім: аб слабым характеры, аб сыне Яўхіме, аб бліскучых ураднікавых ботах...

Думаў і не да ладу адказаў:

— Німа ў мяне... Ня-я-машака, я кажу... Каб гэта вяровачкі... Каб гэта сіло віць, на чалавека сіло...

І апошніяе пра сябе, не ў словах, у думках.

Калі вывелі Трахіма на ганак, народ згрудзіўся бліжэй, бабскія галасы загулі і ў нарастаўшым гуле перакатвалася начнымі спалохамі:

— Бач, счарцеў чалавек як, з твара зусім падупаў...

— Счарнееш, без дай прычыны так-жа чалавека мардуюць.
Хто паліў, а каму адказваць...

— А калі-б і паліў—добра зрабіў... Дзе ты на пана ўправу
знойдэши, калі за яго закон, за яго стражнікі, калі за яго цябе
жыўцем засудзяць... Калі за ношку травы панскае цябе гатовы
ў дамавіну пакласці...

— Маўчи ты, разявіўся... Зяпала зачыні, дурань, ведаеш,
што за такія слова...

Трахім стаяў на ганках, расхрыстаны, у разбэрсаных лапцёх.
Пасмы валасоў папрыліпалі да мокрага ілба, дрыжэлі рукі і
пальцы ніяк не маглі патрапіць, каб заплікнуць гузікі на світцы.
На шэрай залапленай світцы—рукавы яе і кожнае крысо былі
луб лубам, наглянсаваныя смалою і варам, прапахшыя ў смалы
курні дымам. І ў смолі той былі ліпкія піццяныя гузікі. Да іх ліплі
пальцы, ніяк не маглі заплікнуць. І ўсё ў ім, у Трахіму,—у суту-
ленай постасі, у абвіслых руках, у заніпалых, навераджоных
саланаватай рэззю вачах—усё ў ім было настарожаным і балю-
чым слыхам. Трахім глядзеў перад сабою, на людзей, на ўрадні-
каў—шызаю валбукаю—нос, на стражнікавы карабінкі, на жоўты
уследжаны безліччу лапцёў снег, глядзеў і нічога не бачыў. Ён
чуў толькі, як захліпаецца плачам жонка, ды ўчапіўшыся ў яе
спадніцу раўмія-равуць дзеци, заходзіцца самае меншае—перахо-
дзіць плач малога ў натужлівы кашаль і, адкінуўшыся назад,
блесе твар гэты, надуваюцца сінія жылы на тонкай, як нітка, шыі.

Тады схамянуўшыся да жонкі:

— Сунімі маёгага, табе кажу, бач, зашлося...

І да стражнікаў, да людзей:

— Не пайду я... І куды мне ісці... І чаго... Сказаў-жа, што не
пайду...

І развёўшы руکі—яшчэ цвярдзей і рашучай:

— Не паліў я... І нічога не ведаю... Дык кажу-ж не пайду, не
вядзіце...

— А мы прасіць цябе будзем... Дужа-ж прасіць будзем...
Як-жа, шапку чырвоную для цябе надзенем.—І стражнік, малы і
нязграбны,—у ім прызнаў Напрэй Казёл свайго старога знаёмага,
Грымдаля,—аж пакланіўся ў пояс Трахіму і, пакланіўшыся, рэзка
тузануў яго за рукаў.

— Ідзі, шуядзь, калі вядуць, гонару не разумееш...

Ледзь устояў на нагах Трахім, не сышоў, а ссунуўся з ганак.
І не ўбачыў, а пачуў, як падскочыў сын Лявон—быў яго голас
сухі і ўзрушаны:

— Не йдзі, тат... Я табе кажу... Не слухай сабак гэтых, слу-
жак гэтых панскіх не слухай... Не ты паліў, не табе адказваць...
Я-ж паліў, чаго да цябе чэпяцца...

І чуў Трахім, як адкінулі стражнікі Лявона, пакаціўся той да
самага плота. І тады пацяглі жывасілам Трахіма да варот, да
пахіленых шул спарахнелых, на шырокую гаманлівую вуліцу.
Бегма кінулася жонка ўслед і ўчапілася рукамі ў стражніка, са-
точарэпіўшы руکі павісла на нагах, сцісла іх як абцугамі.

І ўбачыў народ, як нагнуўшыся ўдарыў Грымдаль наводлі
старую па твары і, каб хутчэй адчапіцца, даў щчэ раз у грудзі.
Войкнула старая, разняла руکі, спыніліся малыя ў нерашучасці.
Гучней загаласілі бабы тады каторымя, гул узніяўся ў народзе,
загула вуліца галасамі мітуслівымі, пагрозлівымі.

І кожны ўбачыў тады, як падскочыў салдат да стражнікаў,
да куцага Грымдаля.

— Сёмка, бач, Казёл...

І адумачца Грымдаль не паспеў, як паляцеў потырч, бразнуў-
шыся патыліцай аб спарахнелую шулу.

— Гэта табе за жонак наших... памятаў каб, як мацярэй на-
ших біць, воша тылавая... Іш гніды, парапускалі руکі на нашага
брата...

Пругі стражнік кінуўся да Сёмкі, выцягваючы на хаду шаблю,
але кінутая нейчай спрытнай рукой цагліна збіла яго з ног і ён
упаў на снег, нязграбна скурчыўшы ногі і скапіўшыся рукамі за
голаў. Шапка адлицела ў бок, дзвынкнула шабля, уелася ў ліпкі
снег. На чырвоны жужаль браўся гэты снег пад стражнікавай га-
ловой. І тады апаўшую цішыню прэрэзаў спалоханы, нібы пры-
дышаны, голас:

— Гэта-ж чалавека забілі...

Ды нехта крыкнуў у трывоге, у адчай:

— Уцякайма... Ратуймася...

Пераваліўшыся праз плот, бег па гародах Грымдаль. За ім
услед, абламаўшы штакеціну, уцякаў ураднік.

Яны беглі, не аглядзяліся, уцяўшы галовы ў плечы. За гаро-
дамі пачынаўся алешковы параснік. Быў ён рэдкі цяпер, зімой,
праарысты.

— Усім-бы вам на сухі той лес бегчы, гады...

Адразу і вуліца і двор сталі пустымі. Народ разбегся, хто куды, і толькі соцкія клапатліва перагаварваліся адзін з другім.

— Ну й дзялъ... Гэта-ж стражніка забілі, няйначай...

— Жывы будзе... У іх галовы жалезныя, у сабак... Чаго, Трахім, стаіш, ідзі ў хату, дзяцей вядзі, а то прастыгнуць... Ды не бойся...

І калі былі ўжо ля Напрэевай хаты, тады парушыў маучанне Іван Іванавіч:

— А ўсё-ж вышла трохі нягегла... Хіба-ж гэтым мы справе падсобім... Чорт яго ведае, як яно вышла...

— А вот і вышла... Раз вышла, дык і вышла... На магу я цярпець больш... Каб кожная погань сваволіла тут. Хоць раз пра-вучыў каторага, каб руکі карацей трymаў... А звод прыдзе на іх, дачакающца ірады...

— Та-а-к...—прамовіў той, што зваўся Карнеем, і не азваўся больш ніводным словам, пакуль не зайшлі ў Нупрэеву хату. Пра-гаварылі ўсю ноч. Ужо бралася на відно, ужо вышлі ўсе смалякі на комінку і пабралася попелам астыглае вугалле, калі разыходзліся людзі з пракуранай Напрэевай хаты.

Марознае прадранічае паветра было пругкім, калінным і кожнае слова, аддаючыся ў ім гулкім рэхам, было звонкім, імклівым. І мо' таму, што была басонная нач, гарачыя спрэчкі, шызыя воблакі пракіслага табачнага дыма ў хаце,—кожнае слова ляцела паасобку, ляцелі ўрыўкі слоў і набывалі незвычайнью ім, такую-ж жывую, хвалюющую і заклікающую яснасць.

— Гэта ўрок... Аб ім памятайце... Не ў тым справа, каб стражніку якому рабрыну зламаць... Трэба біць па тых, хто гэтага стражніка пасылае... Біць штодня, штохвілінна. Як біць, казаў вам... Каб вёскамі, валасцямі... Каб кожная справа за нас... Іхним промахам біць... Кожным промахам, кожным здарэннем...

— Гэта ведаем... А ты ўсё-ж падавайся ціпер, Карней, падалей ад нас. Нытрыць пачнуць, выпаруць... Каму гэта патрэбна...

— Да я што-ж... Я чалавек падарожны... Сапраўды, не з рукі мне тут ціпер з вами. Куды-небудзь пасунем...

Разышліся. Убіраўся ў сілу мароз, хліпкі, ліпучы снег дарог рабіўся на ледзянную жарству і яна хрумсцела пад нагамі, будзіла старожкую цішыню начы, палохала сабак на ціхіх дварах, па-

рушала спакойны ваўчыны крок за хлявамі, за гумнамі. Ён рабіўся шыршым, гэты крок, няўцымным, няўпэўненым—і ляцелі праз межы, праз абледзянилія сумёты, праз запарушаныя інеем злешкавыя кусты сляды ваўчыныя. Уцякалі ад лядзянае тае жарты юдзі нагой чалавечаю.

Людзі спалі щчэ. Не спаў хіба Хвядос. Усё варочаўся з боку на бок, прыслухаўся, як стогне на лаве чалавек той, стражнік, што з галавай, у рыzmanы ўкручанай. І думкі ўсё адны і тыя:

— Ну й дзяля... Паспрабуй цяпер выплутаца... Мала не будзе... Дагледзеў такі за парадкам, чорт стари...

Гэта аб сабе, аб старастаўскай сваёй годнасці і павазе.

Да Цыбал каторага разу выходзіў на двор, правяраў усе заўкруткі на варотах, на хлявах, прыслухаўся да сабачага брэха і стаўшы дзе-небудзь за вуглом—за справай, за патрэбай, крактагу, пазіраючы на сінія, на халодныя зоры, чухаў чэзлую сваю бзраду, галавой ківаў:

— Дым-жя няма таго, каб яно ціха да супакорліва... І людзі-ж, можна сказаць, чалавекі, каб на іх ды ліхая гадзіна... Няма, каб наслухэнства гэтага да вышэйшага, да начальніка, скажам... Шуядзь каторая і тая носа дзярэ, а ні прыступу...

І прахапіўшыся, калі прыліпалі падэшвы да лёду:

— Не набращаца збутка, каб марна пісаваць, ізноў-жя маладзее кроў на марозе, канца веку не ўбачыш...—трушком длыпаў дахаты, у хатніе логава, печавое, душнявае.

5

І вось сышліся ўтрох: бацька, маці, сын.

Ён сядзеў за столом, грэў руکі аб гарачаю шклянку чаю, прыціскаў пагрэтую руку да халодных скроній, углідаўся ў віншчэрблены сподак—былі выцвілія незабудкі на сподку, старая шчарбаціна была такой добра знаёмай і памятнай. Колькі год яму, сподку, шчарбаціне? Ад шчарбаціны, ад дымнае шклянкі, ад марознае жарты юдзі дарогі прыемна нылі ногі, разливалася млявая цяплюнінъ, хіліла да сну. Гарачы чай апікаў вусны, мо' таму быў маўклівы Васіль Панфільч. Не аб чым не хацелася думаць. Хіба й была адна толькі думка, ён адмахваўся ад усяго: ад бацьковых слоў, спагадаў, ад матчыных невыразных ласк, спачуванняў..

— Не, не тое... Не тое...

Айцец Панфіл хадзіў па пакоі і ад яго важкае хады з кута ў кут угіналіся маснічаны, паскрыпвалі рассохлыя ножкі стала. Айцец Панфіл перакідаўся скунымі словамі з сынам і, не ча-каючы адказаў, думаў аб сваім, больш блізкім і больш зра-зумелым:

— Хада ў мяне цвёрдая, не пасктізнуся... Сым вот толькі, лк-жа быць з сынам.... І ліха-ж трапілася такое, трэба вярніцца... Усё ладам ідзе: і з народам сяк-так, харашо з благачынным... Ізноў-жа млын, гэткі-жа млын прыстараціся, згоралі... Дык-жи трэба, каб на дарозе на той чалавечай купіны ставіць... І хто вінаваты? Сам-жа няйначай...

І ўголас, каб радасць паказаць, каб шчырасць выказаць да сына:

— А я, Вася, жыву... Бачыш, не здаюся... Абодвумя рукамі за самую жытку, за корань самы... Грэшным дзелам, млынок збудавалі...

— Які млынок?—пытаў той і думаў усё аб сваім:

— Не, не тое... Не тое...

Была радасць фальшывай, рассыпалася шчырасць. Была яна хліпкая, дружлая, ценен'кай нітачкай перавязана.

І ўздыхнуўшы загаварыў айцец Панфіл, пазвычайнаму, пачалавечаму:

— Эх-жа, сын ты мой, сын... Ці-ж я думаў. Каб-жа не палюдску яно так усё трапілася... Каб-жа так ты падсек мяне... Што думаеш рабіць, падацца куды думаеш?

— А што?

— Як што... Павінен чалавек сваё месца ў жыцці ведаць...

— Месца? Гэта ты правільна... Ну што-ж... У земстве буду працаваць... Ёсьць-жа ў вас больніцы земскія? Ну й буду доктарам, хіба-ж яно дрэнна?

— Не ў тым справа... Можа яно як і выгарыць, каб гэта доктарам... земскім... Але-ж вока калоць будуць... за справы твае, за мінульты...

— Калоць? А ты не клапаціся... Ты відаць аб сваім воку большы клопат маеш, каб яго не калолі... Я-ж вытрымаю...

Айцец Панфіл замоўк, не знайшоўшы патрэбнага адказу. Ен хадзіў з кута ў кут, пагладжваў мяккую бараду, глядзеў, як кідаўся ўласны цень, зусім не ў тахт хадзе,—палахліва кідаўся

той цень на сцены, на столь, на сутуленую пападзю, якая, чуючи крокі, уцягла голаў у плечы і тупала ля дзвярэй, нерашуча, нясмела:

— Ты-б, Вася, з'еў-бы з дарогі... Сказаў-бы, чаго хочаш... Я хутка... Чаго толькі хочаш...

І ablізаныя языком вусны спякаліся ў маўчанні, трымцелі, трэсліся сівія пасмы валасоў і ўся галава гойдалася паволі ўверх і ўніз, як тая макаўка пераспелая на тонкай і высахшай сцябліне Прасіла, напрашалася, боязка азіралася на непакойны цень айца Панфіла і замаўкала ў нямой uezрашучасці.

— Вышла-б ты, пудзіла, адсюль...—не сказаў, а выціснуў з-пад вуснаў айцец Панфіл. Ён думаў аб бацькаўскай радасці, аб вялікай радасці сустрэчы. Аб ёй думаў і Васіль Панфілыч. І думкі тыя былі не радыя, шэрныя, прыгбёныя, як радасць тая самая, на капейкі шчарбатыя мераная. Куртатая радасць, халодная, шчэрбатая.

Поркалася пападзя ля кублаў, выбірала масла, каб сына чиставаць. І калі камагаліся рукі на свежыя гладышы да міскі, тады галава—пераспелая макаўка—гоідалася ўніз і ўверх, матляўся агрызак касы—у палец той, у мышыны хвост абрубаны. І не думкі, а шурпатыя словаў ніклі дзесяці на вуснах запяклых, у маўчанні, у глухой бяздумнай трывозе:

— Лепш потым... Потым... Няхай спажыве... Каб потым-жа лепш... Берагчы трэба... Зачым-жа певаваць дарэмна... Родны сын... Зразумее... Для яго клапачуся... Каб-жа лепш яно потым... потым...

Выбірала, катарае ёлкае, жоўтым ногцем саскаблівала склізкія плямы зяленіва, тупала і, трасучы галавой, паднасіла да столу, упрашвала:

— А ты еж... Не зважай, што гарэніць... Для цябе прыстараляся... Пасля й лепшага знайдзем, ёсць у мене, усё ёсць... Потым-жа ўсё...

І здавалася Васілю Панфілычу, нібы апускаеца ён у чорнае прадонне і ўсё ніжэй і ніжэй. Рабілася горача. Не ўстаў, і падскочкыў.

— Ну й душна-ж у вас, чаму кворткі ўсе пазаклеены... Так-жа душна і горача...

— А ты не зважай. Горача—харашо. Душна—харашо. Абы ветра не было, дужа ветра баюся я, асабліва-ж, калі скразныя... Косці старыя яны прадуваюць... Таму й кворткі заклеены...

Васіль Панфілыч вышаў на ганак. Была ціхая марозная ноч. Светлая, траянткая. Здаецца дыхало ноч мірыядамі зор—яны паблісквалі разам, нібы ярчэлі на хвіліну, успыхвалі недасяглымі і халоднымі іскрамі. Дзесьці блізка на яблыні цярушыўся іней—мо' вечер свежы дыхнуў, мо' трэнула ад мароза галінка, мо' падалася кволая, пахіснулася, ацяжарана снегам і інеем.

Выщер лоб успацелы, направіў ускудлачаныя валасы, прашоўся па двару, па аснежаному саду. Ніяк не мог выбавіцца ад думак, ад слоў надакучных:

— Душна ўсё-ж... Душна... Нельга так далей... А што рабіць... Дзе знайсці яе, радаець, на капейкі не мераную...

6

Яшчэ бабы не ўставалі, каб брацца за смалякі, за сашо—прадкі, як узняўся Трахім, доўга поркаўся ля печы—усё шукаў мытых святочных анучы ды лапці, каторыя цалейшы. Доўга накручваў анучы на тонкія хударлявые ногі, старана звязваў новыя забарсні. Рабіў усё не спяшаючыся, без торапу, без кідания—нібы намагаўся нешта зрабіць святошнае, урачыстае. З тым-жэ ўрачыстым спакоем спаласнуў твар вадой, прыгладзіў рудыя валасіны і толькі калі стаў у кут, пад закураныя абразы, толькі тады парушыў свой спакой, урачыстасць. Маліўся за ўсёды торапка, хапаючыся. Неяк ніколі не выстарчала часу на тэта, і часам палахліва думаў Трахім: «даруй-жа, божа, калі не-калі...» і апраўдваўся: «абы ў думках на яго не забыўся, не пакрыўдзіцца... рабіць-жа трэба... дзе ты намолішся тут...»

І цяпер, стаўши пад абразы, збіўся з пуця крыху, не ведаў, пачаць з чаго, прасіць чаго. І торапка перажагнаўшы лоб, мармытнай некалькі слоў—былі тут «насушны» і «даўгі нашы» і «дзева, радуйся...» І калі сказаў тэта «радуйся», забыўся из словы ўсе, уклінілася думка збоку, не да бога была яна, не да неба.

— Чаму радуйся?

І перажагнаўшыся—ат, бог ведае, аб чым ён просіць—сеў Трахім за стол, намацаў хлеб, адкроіў лусту і, пасыпаўшы густа

сольлю, пачаў снеданне. Хлеб быў чорствы, з калючым асцём гусяным і высекамі. Але смачны быў ён, рабілася салодкай вада ад яго, поўны карэц якой стаяў на стале. Добра гэта, калі хлеб яшчэ ёсьць. І з вадой ён добры. А наколькі яго хопіць, гэтага хлеба...

Ды думка тая другая не давала пакою.

«Гэта-ж трэба, колькі год «радуйся» і «радуйся». А чаму радуйся, і каму радуйся... Смешна гэта радуйся... А моў грэх так думаць...»—падумаў Трахім і ўзяўши паўбуханкі хлеба, наклаў ле ў чистую кастру, некалькі цыбулін знайшоў у мыцельніку, на паліцы, наклаў туды-ж, да хлеба, звязаў старана.

— Солі вот хіба ўшчэ...

Прачнулася на печы жонка, закапушылася. Лявон прыўзняўся на палацах.

— Куды гэта ліха цябе гоніць такой парой, пойдзеш куды, гледзячы ночы ў вочы?

Падумаў трохі і сказаў гэтак проста:

— А куды-ж пайду? У турму пайду... Закона пайду шукаць, каб-ж ян мяне ды ўпаратчыў, да месца дабраў...

Войкиула старая, з печы есунулася. Загаласіла.

— А божа-ж ты мой, божухна... Каб-жа сваім надумам гававу ў сіло класці, ды ў гатовася... А хто-ж цябе просіць, пытае...

— Уга... Мала пытаўся... Дык хочаш, каб яшчэ раз... Ды хочаш, каб пра стражніка ўшчэ запыталіся... Калі ўжо цяпер запытаюць, дык Сібіру для мяне будзе мала, хіба свету не бачыў я, вушэй не меў, каб не чуць... Годзе-ж... Даволі... Сам вот пайду... І скажу, ну паліў... Ну, бярыце... Вяжыце, калі трэба... Біце... Але жытку ў разор не пушчайце... Не чапайце сям'і... Да людзей, да другіх не лезце, не пры чым яны тут, а ні на волас...

Гаварыў, як сякерай рубіў... Прыглушаны, абрывісты голас рабіўся цвёрдым і ўжо не гаварыў, а нібы крычаў на каго Трахім, нібы хацеў пераканаць сябе, усіх у сваёй шчырай праўдзе, у думках сваіх, у намерах.

З палацай Лявон саскочыў. Ускудлачаны, ахрыплы, ён кідаўся да Трахіма, размахваў рукамі, па хаце бегаў.

— Ты, стары, дурыкамі не займайся... Не дужа гэта да разуму, каб папасці і сесці...

— Ты ў мяне разумны задужа...

— Ага... Ну ѹ задужа... Колькі то год ты падлізаў пяты панскія... дык-жа вызваліўся... чалавекам стаў... Няйнайчай-жа зноў закарцела: «паночку, міласэрны, даруйце, вінен...» Ты-ж не паліў, куды-ж цябе чорт на ражон прэ, гэта не жартачкі...

— Не я паліў, дык ты паліў, галава твоя паліваная... Дык мне дужа хочацца, думаеш, каб цябе дурнога ўзялі... Я сяду, мне што, мая жытка адпетая, а твоя—толькі-ж закрасаваць 'шчэ... Ты-ж гэтыя раты карміць будзеш, а не я... А гэта табе і не ўпрыцям.

— Дык што-ж з таго... Я паліў... Але я не думаю лезі ѿ пролубку з тae прычыны... у турму напрашвацца... Хто ведае аб гэтым?

— Бачыш-жа, ведаюць, калі прыязджалі на арышт.

— Мала што прыязджалі... Яшчэ прыедуць... Ну, дапытаваюць і здчэпляцца... Хіба-ж ведае хто, хіба ты казаў каму, што я паліў...

— Казаць, я не казаў, але-ж ведаюць, калі чэпяцца... Яно-ж не скаваешся... Закон, ён усё знайдзе, ён з-пад замлі цябе выкапае...

Дзесьці глыбока варухнулася думка: «Хто-ж бо там мог давесці, калі нікому ні слова, ні настолечкі, акрамя як на духу хіба...» І ўжо ногі гатовы былі страціць пругкасць сваю перад дарогай той, перад дальняй, ужо гатовы быў Трахім сесці на лаву, нерашуча рукі скласці, але думка аб разоры, аб сям'і, аб жабрацкай кайстры для дзялцей—калі не пойдзе ён самахоццю за кону ѿ рукі—падагрэла намеры. Стаяў, выпрастаўся:

— Дык вот што: пільнүцца хэця адно другога, каб лад быў. А я пайду. Ніхто мне не ўказнік тут, не парадчык... Сам ведаю, што рабіць...

— Ну ідзі... ідзі... Ідзі, каб табе сцежкі залажыла... Каб ты долі не бачыў... Слова людскага не чую, як не чуеш ты мае словы...

— Сціхні ты... хаця... Разгаласілася... Ды ѹ вочы ѿ пябесе... Як-жа, на мокрым месцы...—груба абарваў Лявон матку і вышаў на двор, на вуліцу. Хацелася крыкнуць услед—матлялася кайстра белая на шэрэні кажушка, усё далей і далей—і не крыкнуў: не пужаць-жа народ, услед-жа не бегчы...

— Што-ж... Няхай зробіць праходку... Няха-а-й... Пазнае маску...

І шкадаваў старога. Падкатваўся жаль па ім вострым каменем у горла, сціналіся грудзі. І з жалем злосць—пякучая, атрутная.

— Што-ж... Няхай праветрае крыху... Гінем вот толькі праз гэта... Спрадвеку гінем...

Прыходзілі людзі раніцой, бабы ўзбегаліся. Трахімава жонка скрэбла бульбу і ў каторы вот раз бабам рассказала:

— А пайшоў... Закона даходзіць пайшоў...

І гаварылі нібы так, абыякава, безуважліва, нібы справа шла аб бёрдах, аб свойчыках, аб трубках зрэбнага палатна. Толькі думку хавала ў сабе, ад другіх:

— Хто-ж да раны твае руку прыкладзе, балячку загоіць...

Людзі паціскалі плячмі, дзівіліся. Быў смех адным, жалкавалі другія.

— То-ж корч стары, надумаўся. Каму яно тое трэба...

Ды клопаты залішнія наваліліся на старасту, калі даведаўся аб Трахімавай справе.

— Гэта-ж трэба... Жыве чалавек, живе... Як і ўсе людзі, живе чалавек... Ні ты яго асабліва... Ні ён табе не замінае... Дык-жа, на табе, турбация зноў...

Каб хутчэй чак, сам збегаў да соцкага. Лаяў на чым свет стаіць, выпраўляў у дарогу, каб Трахіма лавіць, вязаць, да начальства даставіць. Соцкі міргаў соннымі вачыма, ніяк не мог дабраць, што яно й да чаго і што трэшнага тут, калі чалавек закона шукаць пайшоў, хоць-бы й на сваю галаву закона таго.

І яшчэ больш злаваўся Хвядос:

— Ды ты зразумей: звязаць яго трэба...

— Навошта, калі й так ён дойдзе, раз сам пайшоў... Чалавек-жа сумленны...

— Карысці мне з таго сумлення аніякае... Клопат адзін: хіба-ж можна, каб чалавек да закона шоў не звязаным... Ты падумай толькі: чалавек, да не звязаны...

І шукаў вяроўку соцкі. Каб ехаць, дагнаць, да начальства даставіць. Шукаў, поркаўся ды эздіўляўся:

— Сапраўды-ж не звязаны... Гэта-ж трэба, каб чалавек да закона шоў, да не звязаны...

КАНЕЦ ПЕРШАЙ КНІГІ

ЖНІГІ ТАГО-Ж АЎТАРА

Апавяданні—выд. „Маладняк”	1927
Гой—выд. БДВ	1929
Андрэй Лятуна—выд. БДВ	1929
Андрэй Лятуна—II выд.	1931
Апошні зверыядавец—выд. БДВ	1930
Апошні зверыядавец—II выд.	1932
Апошні зверыядавец—III выд.	1933
Апошні зверыядавец—на польскай мове	1933
Апавяданні—на яўрэйскай мове	1932
Выбраныя творы—зборнік для школы—выд. ДВБ	1931
Саўка-агіцірнік—выд. ДВБ	1933
На ёвлікай хвалі—выд. ДВБ	1934
Выбраныя творы—другі зборнік для школы	1934